

Христина Максим

Національний університет “Львівська політехніка”,

аспірантка

кафедри цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту права,

психології та інноваційної освіти

khrystyna.b.vavryk@lpnu.ua

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ “АГРЕСІЯ–АГРЕСИВНІСТЬ” У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.100>

© Максим Х., 2023

Концептуалізовано сутність агресії як філософсько-правового феномену та розкрито специфіку термінологічної взаємодії “агресія–агресивність”. Відмежування поняття “агресія” і “агресивність” вказує на те, що, з одного боку, не за усякими агресивними діями суб’єкта насправді стоїть агресивність особи як риса, з іншого – агресивність людини зовсім не завжди проявляється в явно агресивних діях. Прояв або не прояв агресивності як особистісної риси у певних актах поведінки завжди є результатом складної взаємодії транситуативних і ситуаційних чинників. З’ясовується, що агресія органічно пов’язана з насильством і є його природним підґрунтям, як для людського суспільства – соціальної матерії – підґрунтям є природне середовище, зокрема жива матерія, в якій агресія є обов’язковим атрибутом, проте агресія як явище не є тотожною насильству, як не тотожні жива матерія і соціальна матерія.

Зауважується, що у науковому обігу існує чимало наукових дефініцій до категорії “агресії”, проте часто дослідники змішують поняття “агресія” та “агресивність” (тобто форму поведінки і особистісну рису), інші є занадто “вузькими” і не охоплюють усіх видів і форм агресивної поведінки (агресію пряму і непряму, фізичну і вербальну, активну і пасивну, ворожу й інструментальну, раціональну і афективну, безпосередню і зміщену, конструктивну і деструктивну, проактивну і реактивну, соціалізовану і асоціальну тощо), треті, навпаки, виявляються занадто широкими і включають такі дії, які здебільшого не розглядаються як агресія. Висновується, що агресія – це дії, які завдають шкоди або призводять до руйнування живого або неживого об’єкта; пряме або непряме застосування збройної сили, напад. Агресивність – це відносно стійка риса особистості, готовність суб’єкта до агресивної поведінки.

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка, особистість, суспільство, феномен, насильство, жорстокість, конфлікт, завдання шкоди.

Постановка проблеми. Суспільства транзитивного (перехідного) типу, до яких фактично належить й українське, є сприятливим простором для актуалізації феномену агресії: у суспільствах

цього типу відбувся ускладнений розрив зі соціальним устроєм та світосприйняттям попереднього типу, втім незавершеними залишаються процеси становлення нової соціально-правової архітектоники та світоглядних орієнтацій, які би відповідали якісно новому етапу суспільного поступу. Ці факти безумовно сприяють утвердженню нігілістичних світоглядних позицій та поляризації суспільства.

Проблема філософсько-правового дослідження феномену агресії у сучасній державно-правовій та соціокультурній динаміці, є доволі дискусійною та вимагає вивчення. Саме філософія права спосібна осягнути сутність сучасних викликів, що постали перед людством загалом та нашою державою зокрема, й запропонувати стратегії цивілізаційного розвитку, які здатні випередити та мінімізувати прояви агресії на шляху поступу людства у XXI ст. Філософія права здатна проникнути у сутність тих процесів, які визначають сутність сучасних державно-правових та соціокультурних трансформацій, визначити безпосереднє місце феномену агресії в них або ж концептуалізувати їх опосередкований зв'язок. Водночас, на філософсько-правове дослідження феномену агресії у контексті сучасного цивілізаційного розвитку, що має вкрай ускладнений військовою агресією характер, покладаються сподівання щодо формулювання теоретичних домінант праксеологічного характеру, які можуть бути імплементовані у державно-правову та соціально-культурну практику з метою випередження та мінімізації проявів агресії у сучасному українському соціумі.

Аналіз дослідження проблеми. Феномен агресії та проблема людської агресивності протягом усього історичного розвитку турбувала людство та розглядалася в різних дисциплінарних контекстах. Упродовж багатьох століть ці погляди зазнавали істотних змін, і лише у XX ст. означена проблематика стала предметом комплексних наукових досліджень. Розвинувшись у різних наукових науководослідницьких напрямках, теоретична сфера феномену й до сьогодні позбавлена цілісного концептуального образу й містить чимало дискусійних методологічних підходів, концепцій та доктрин. Як слушно зауважують вчені, “науковий напрям із вивчення даної проблеми торкається багатьох галузей науки, є поліфункціональним та відображає багатовимірність соціального буття” [1]. Відтак, при дослідженні означеної нами проблематики ми брали до уваги праці вчених різних галузей, а саме: Т. Бикова, Т. Гарасимів, О. Гладкова, О. Дзьобань, Ю. Качанова, В. Пилипчук, І. Смазнава, І. Шаблінський, С. Шевченко та інших.

Метою статті є концептуалізувати сутність агресії як філософсько-правового феномену та розкрити специфіку термінологічної взаємодії “агресія–агресивність”.

Виклад основного матеріалу. Активізація наукових досліджень у XX ст. довкола предмету феномену агресії закріпила за нею міждисциплінарний статус та відображає багатовимірність соціального буття. Тому зрозуміти сутність феномену агресії як феномену сучасного суспільства виглядає можливим завдяки потенціалу філософії права шляхом експлікації наявних наукових підходів. У процесі осмислення феномену агресії дослідники зіштовхуються з простим, однак парадоксальним явищем: зазвичай, при безпосередньому спостереженні за поведінкою індивідуумів не виникає значних труднощів в оцінюванні їх дій – агресивного чи неагресивного вони типу, натомість формулювання точної та ґрунтовної дефініції поняття “агресія” викликає значні ускладнення.

У наукових напрямках (філософському, історичному, правовому, політологічному, соціологічному, антропологічному, психологічному, біологічному) наводиться широкий спектр дефініцій означеної категорії. Попри це, і дотепер поняття “агресія”, “агресивність” “насильство” доволі часто ототожнюються в суспільній свідомості, як на побутовому вжитку, так і на рівні наукового мислення, тому виникає необхідність визначити саме термін “агресія”. Класичну дефініцію агресії було запропоновано А. Бассом, який схарактеризував агресію як реакцію, що завдає шкоди іншому організму. Зокрема, вчений виокремив три основні шкали за якими можна визначити агресивні дії:

1) фізична – вербальна (застосування сили стосовно іншої людини, нанесення тілесних ушкоджень, побиття, нанесення ударів холодною зброєю, поранення за допомогою вогнепальної зброї); 2) активна – пасивна (агресія, що спрямована на іншу особу); 3) пряма – непряма (прагнення фізично не дозволити іншій людині досягти бажаної мети або зайнятися бажаною діяльністю [2, с. 14–15]). Погоджуємося з думкою більшості науковців щодо того, що ця дефініція є надто схематичною, адже, з одного боку, передбачає такі види поведінки, що не стосуються категорії агресивного, з іншого – не враховує такі категорії як мислення та емоції. Поведінка людини може визначатися агресивною тоді, коли має намір викликати негативні наслідки для об'єкта агресії, що передбачає очікування результату від певної дії.

Більш чітко визначення агресії було запропоноване Р. Бероном та Д. Річардсоном, які розглядають агресію як модель поведінки, а не як емоцію, мотив чи настанову. Агресія ж у суспільстві не відбувається без певних мотивів і настанов, а відтак це явище складніше, ніж тваринна агресія, саме тому її доцільно визначати як насильство. Тварина здатна до агресії, проте не спосібна до насильства, останнє є прерогативою людини як спотворена реакція її організму та особистості на подразнення від навколишнього природного та соціального середовища. Згідно із позицією вчених, агресивні прояви можна вповільнити, якщо створити в суспільстві такі умови: потенційні агресори не зазнають значного провокування; фактично не отримують жодної вигоди від застосування агресії; можливе покарання за агресивні дії буде суворим; висока ймовірність покарання [3, с. 12].

На низку істотних характеристик феномену агресії вказав С. Фішбах, яка ним поділяється на експресивну, ворожу та інструментальну агресії. Експресивна агресія є мимовільним вибухом гніву та люті, безцільним, що швидко зупиняється, а джерело порушення спокою не обов'язково зазнає нападу. Інструментальну агресію вчений розмежовує на індивідуально та соціально мотивовану (також можна говорити про корисливу та безкорисливу, антисоціальну та просоціальну агресії). Він зауважує, що у зміст дефініцій агресії та агресивної поведінки слід включити аспект порушення правових норм. Наприклад, фізичний самозахист чи дисциплінарне покарання є усталеними формами правомірної поведінки, і тому агресію потрібно розглядати в контексті порушення правових норм і моральних цінностей соціуму [3, с. 121].

Згідно із позицією А. Адлера, агресивність є невід'ємною властивістю свідомості, що організовує її діяльність. Агресія ним осмислюється у значно ширшому контексті як напруга протилежних сторін: життя та смерті, суб'єкта і об'єкта, тези й антитези, любові та війни [4, с. 21].

На думку А. Бандури, більшість особливостей нашої поведінки розвивається шляхом наслідування певним моделям. Спостерігаючи за поведінкою інших людей та суспільного ладу, індивідууми легко опановують агресивну поведінку та загальну стратегію для своїх наступних дій. Якщо ж об'єкт буде покарано за його агресивність, це зменшить прояв агресії. Також він запропонував схему основних компонентів комплексного аналізу агресії: а) спосіб, через який здобуваються агресивні дії, їх джерело; б) фактори, що стимулюють виникнення агресії; в) умови, що регулюють виконання таких дій [5, с. 21].

Із методологічного боку, для дискурсу агресії важливим внеском була фроммівська диференціація феномену агресії на доброякісну, яка частково сягає світу людських інстинктів, та злякисну, яка формується з людського характеру, з людських пристрастей екзистенційного характеру.

У контексті цього поділу, доброякісною агресією Е. Фромм називає таку, що є захистом, справедливою реакцією на загрози існуванню, відголоском природних інстинктів, що мають місце і у людей, і у тваринному світі: вона є адаптивною, захисною реакцією та допомагає вижити як окремому індивіду, так і всьому людському роду, вона виявляється біологічно та слабне, коли відсутні небезпеки [6, с. 124].

Як альтернатива, злякисна агресія у фроммівській інтерпретації є результатом актуалізації волі до влади, прагнення до домінування над іншими, потяг до руйнування. У своїх роботах

Е. Фромм називає її деструктивністю відшукує її коріння у соціальному вимірі буття людини, у безпосередньому способі життя людини та культурних чинниках: “в основі зляканої агресії – не інстинкт, а деякий людський потенціал, корені якого приховані в умовах самого існування людини” [6, с. 231]. Отже, з аналізу видно, що агресію в людині провокує недостатня актуалізація екзистенційних потреб – відчуття власного Я, світоглядних настанов, свободи тощо.

Згідно із теоретичними положеннями Л. Берковіца, “перший крок, який потрібно зробити, щоб зрозуміти ество агресії, полягає в тому, щоб знайти ясне і чітке формулювання даного поняття” [7, с. 24]. Проте серед значної кількості дефініцій поняття “агресія”, що були сформульованими авторами у різні періоди історії, на жаль, жодне не може претендувати на універсальність.

З боку етимології, термін “агресія” походить від латинського слова “*aggressio*”, що означає у перекладі “напад”. У сучасній політології агресія визначається як “пряме чи непряме застосування збройної сили однією державою проти політичної незалежності або територіальної цілісності іншої. Цей напад... характеризується ініціативою та задумом. Найнебезпечніша форма – збройний напад” [8, с. 83].

Словник із психоаналізу дає своє тлумачення агресивності: це – тенденція чи сукупність тенденцій, що проявляються в реальній поведінці або фантазуванні, мета яких полягає в тому, аби нашкодити іншій людині, знищити, примусити до будь-яких дій, принизити її тощо. Агресія може виражатися не лише у прямій дії руйнування або насильства. Будь-яка поведінка, як негативна (наприклад, відмова від допомоги), так і позитивна, символічна (наприклад, іронія), за дієвого здійснення може виконувати функцію агресії [10, с. 495].

Нормативне визначення агресії міститься у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 від 14 грудня 1974 року. За ним, агресія – поняття сучасного міжнародного права, яке охоплює будь-яке незаконне, з боку Статуту ООН, застосування сили однією державою проти територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави [9].

Збройний напад однієї держави на іншу вважається міжнародним злочином проти миру і безпеки людства. Поняття агресії включає ознаку ініціативи, означає застосування будь-якою державою сили першою. Здійснювані в порядку самооборони, навіть із застосуванням збройної сили, дії держави, яка піддалася нападу, не можуть вважатися актом агресії, також як колективні дії держав, які робляться відповідно до Статуту ООН для підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки. Об’єктом агресії також зазвичай є держава.

Агресивною поведінкою при цьому, є навмисна поведінка, яка спрямована на спричинення шкоди, нею не вважається ненавмисне, випадкове нанесення шкоди. Агресивністю, з боку сучасної психологічної науки, є стійка властивість особистості, яка відображена у готовності до прояву агресії [11, с. 51]. Подібне бачення демонструє в своїй праці і Л. Берковець, який наголошує на відмінності, хоча і взаємопов’язаності феноменів агресії і агресивності [7, с. 12].

У соціальному контексті більшістю фахівців приймається таке визначення: агресія – це будь-яка форма поведінки, націленої на образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного поводження. Агресію зазвичай розглядають як модель поведінки і в її межах вивчають тільки ті дії, які заподіюють шкоду або збитки лише живим істотам. Існує й більш широке тлумачення, за якого під агресією розуміють дії, що завдають шкоди не тільки людині або тварині, а й узагалі будь-якому живому чи неживому об’єкту [11, с. 52].

Агресія в соціальній сфері також визначається і за допомогою гегелівського формулювання поняття насильства: “...насильство ззовні є особливе, що протистоїть особливому, захоплення його власності, нове страждання” [8, с. 84]. Це формулювання, на думку І. Шаблінського, слід використовувати як фундаментальне. Як білогічне є передумовою соціального, так і агресія в природі є передумовою насильства у сфері соціальній. В соціальній сфері агресія людини проти людини, або групи людей проти іншої групи людей, має нові риси і якості порівняно з агресією хижака в приро-

ді, і тому в соціалізованому вигляді вже виступає як насильство. Агресія в суспільстві, на відміну від агресії в природі, має підґрунтя, яке робить її насильством. Це нігілізм, тероризм та війна [8, с. 86].

Погоджуємося з автором у тому, що агресія органічно пов'язана з насильством і є його природним підґрунтями, як для людського суспільства – соціальної матерії – підґрунтям є природне середовище, зокрема жива матерія, в якій агресія є обов'язковим атрибутом. Проте агресія як явище не є тотожною насильству, як не тотожні жива матерія і соціальна матерія [8, с. 89].

Агресію варто відрізнити від агресивності, тобто форму поведінки від риси особистості. Агресія – це сукупність певних дій, якими заподіюється шкода іншому об'єкту; а агресивність забезпечується готовністю особи, на яку спрямована агресія, сприймати й інтерпретувати поведінку агресора відповідним чином. У цьому сенсі, напевно, можна говорити про потенційно агресивне сприйняття і потенційно агресивну інтерпретацію як про стійкі особистісні риси світосприйняття і світорозуміння.

Агресивність можна розуміти і як реакцію особи на фрустрацію потреб і конфлікт, що проявляється в суб'єктивній тенденції до ворожої поведінки, спрямованій на повне або часткового обмеження волі, дій, волевияву іншої людини або спільноти, керування ними, на заподіяння їм шкоди або страждань.

Спроба відмежувати поняття “агресія” і “агресивність” призводить до формулювання низки вкрай важливих попередніх висновків. З одного боку, не за усякими агресивними діями суб'єкта насправді стоїть агресивність особи як риса, з іншого – агресивність людини зовсім не завжди проявляється в явно агресивних діях. Прояв або не прояв агресивності як особистісної риси у певних актах поведінки завжди є результатом складної взаємодії трансситуативних і ситуаційних чинників.

У випадку агресивних дій неагресивної особи в основі домінування даної системи дій є фактор ситуації, а якщо мають місце агресивні дії агресивної особи, то першість належить особистісним якостям даної людини. Як риса особистості агресивність тісно пов'язана з жорстокістю, але не збігається з нею. Якщо жорстокість ніколи не знаходить схвальної оцінки, то агресивність часто приймає соціально толерантні форми, наприклад у спорті. Агресивність як психологічне явище в моральному плані є нейтральною, зрозуміло, якщо вона не призводить до соціально небезпечних, протиправних форм поведінки.

Інтерпретація агресії як такої залежить від виховних та інших впливів на особистість із перших днів життя, емоційних відносин, що складаються в людини з її оточенням. Агресивна людина може бути і не жорстокою, якщо нею не керує мотив заподіяння школи і страждань заради них самих. Проте жорстока людина завжди агресивна.

Висновки. Таким чином, у науковому обігу існує чимало наукових дефініцій до категорії “агресії”, проте часто дослідники змішують поняття “агресія” та “агресивність” (тобто форму поведінки і особистісну рису), інші є занадто “вужькими” і не охоплюють усіх видів і форм агресивної поведінки (агресію пряму і непряму, фізичну і вербальну, активну і пасивну, ворожу й інструментальну, раціональну і афективну, безпосередню і зміщену, конструктивну і деструктивну, проактивну і реактивну, соціалізовану і асоціальну тощо), треті, навпаки, виявляються занадто широкими і включають такі дії, які здебільшого не розглядаються як агресія. Отже, агресія – це дії, які завдають шкоди або призводять до руйнування живого або неживого об'єкта; пряме або непряме застосування збройної сили, напад. Агресивність – це відносно стійка риса особистості, готовність суб'єкта до агресивної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. (2012). Проблема агресії і насильства: світоглядно-інформаційний вимір // Освіта Регіону: Політологія. Психологія Комунікації: український науковий журнал. № 2. URL : <https://social-science.uu.edu.ua/article/806> (дата звернення: 29.01.2023).

Термінологічна взаємодія “агресія–агресивність” у філософсько-правовому дискурсі

2. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників : зб. практ. матер. (2020). Київ. 132 с.
3. Baron, R. A., Richardson, D. R. (1994). *Human aggression*. New-York : Plenum Press. 439 p.
4. Adler A. (2022). *Praxis und Theorie der Individual psychologie*. URL : <https://www.bol.com/be/nl/p/praxis-und-theorie-der-individualpsychologie/9200000086809110/> (дата звернення: 29.01.2023).
5. Bandura A. (1973). *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs. N. J. : Prentice-Hall. URL : https://openlibrary.org/books/OL5292563M/Aggression_a_social_learning_analysis (дата звернення: 29.01.2023).
6. Fromm E. (1990). *The Anatomy of Human Destructiveness*. Holt, Rinehart and Winston. New-York; Chicago; San Francisco. 521 p.
7. Berkowitz L. (1993). *Aggression: its causes, consequences and control*. McGraw-Hill Book Company. 506 p.
8. Шаблінський І. (2004) “Агресія” і “насильство” – поняття не тотожні // Політичний менеджмент. № 5. С. 82–91.
9. Резолюція 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1974 р. URL : <https://www.un.org/es/about-us> (дата звернення: 29.01.2023).
10. Гарасимів Т. З. (2012). Феномен агресії: філософсько-правовий аспект // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. № 4. С. 494–502.
11. Качанова Ю. (2010). Агресивність та агресія як соціологічні категорії // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Соціологія. Т. 146. Вип. 133. С. 50–54.

REFERENCES

1. Pylypchuk V. H., Dzoban O. P. (2012). *Problema ahresii i nasylstva: svitohliadno-informatsiyni vymir*. [The problem of aggression and violence: worldview and information dimension]. *Osvita Rehionu: Politolohiia. Psykholohiia Komunikatsii: ukrainskyi naukovyi zhurnal*. No 2. URL : <https://social-science.uu.edu.ua/article/806> (Accessed: 29.01.2023) [in Ukrainian].
2. *Metodychnyi posibnyk dlia fakhivtsiv, yaki vprovadzhuut tipovu prohramu dlia kryvdnykiv: zbirnyk praktychnykh materialiv*. (2020). [A methodological guide for professionals who implement a typical program for offenders: a collection of practical materials]. Kyiv. 132 p. [in Ukrainian].
3. Baron R. A., Richardson D. R. (1994). *Human aggression*. New-York : Plenum Press. 439 p. [in English].
4. Adler A. (2022). *Praxis und Theorie der Individual psychologie*. URL : <https://www.bol.com/be/nl/p/praxis-und-theorie-der-individualpsychologie/9200000086809110/> (Accessed: 29.01.2023) [in English].
5. Bandura, A. (1973). *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs. N. J. : Prentice-Hall. URL : https://openlibrary.org/books/OL5292563M/Aggression_a_social_learning_analysis (Accessed: 29.01.2023) [in English].
6. Fromm E. (1990) *The Anatomy of Human Destructiveness*. Holt, Rinehart and Winston. New-York; Chicago; San Francisco. 521 p. [in English].
7. Berkowitz L. (1993) *Aggression: its causes, consequences and control*. McGraw-Hill Book Company. 506 p. [in English].
8. Shablinskyi I. (2004). “Ahresiia” i “nasylstvo” – *poniattia ne totozhni*. [“Aggression” and “violence” are not identical concepts.]. *Politychnyi menedzhment*. No 5. P. 82–91 [in Ukrainian].
9. *Rezoliutsiia 3314 (XXIX) Heneralnoi Asamblei vid 14.12.1974 r.* [Resolution 3314 (XXIX) of the General Assembly dated December 14, 1974.]. URL : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (Accessed: 29.01.2023) [in Ukrainian].
10. Harasymiv T. Z. (2012). *Fenomen ahresii: filososfsko-pravovyi aspekt*. [The phenomenon of aggression: a philosophical and legal aspect]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnykh sprav*. No. 4. P. 494–502 [in Ukrainian].
11. Kachanova Yu. (2010). *Ahresyvnist ta ahresiia yak sotsiologichni katehorii*. [Aggressiveness and aggression as sociological categories]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Seria: Sotsiologhiia*. Vol. 146. No. 133. P. 50–54 [in Ukrainian].

Дата надходження: 31.01.2023 р.

**THE TERMINOLOGICAL INTERACTION “AGGRESSION-AGGRESSIVENESS”
IN THE PHILOSOPHICAL AND LEGAL DISCOURSE**

The article conceptualizes the essence of aggression as a philosophical and legal phenomenon and reveals the specifics of the terminological interaction “aggression-aggressiveness”. The distinction between the concepts of “aggression” and “aggressiveness” indicates that, on the one hand, not all aggressive actions of the subject are actually based on the aggressiveness of the person as a trait, on the other hand, the aggressiveness of a person does not always manifest itself in clearly aggressive actions. Manifestation or non-manifestation of aggressiveness as a personal trait in certain acts of behavior is always the result of a complex interaction of transsituational and situational factors. It turns out that aggression is organically connected with violence and is its natural basis, just as for human society – social matter, the basis is the natural environment, in particular, living matter, in which aggression is a mandatory attribute, but aggression as a phenomenon is not identical to violence, as living matter and social matter are not identical.

It is noted that there are many scientific definitions for the category of “aggression”, however, researchers often confuse the concepts of “aggression” and “aggressiveness” (that is, a form of behavior and a personal trait), others are too narrow and do not cover all types and forms of aggressive behavior (direct and indirect aggression, physical and verbal, active and passive, hostile and instrumental, rational and affective, direct and displaced, constructive and destructive, proactive and reactive, socialized and antisocial, etc.), the third, on the contrary, are too broad and include such actions, which are mostly not considered as aggression. It is concluded that aggression is actions that cause damage or lead to the destruction of animate or inanimate object; direct or indirect use of armed force, attack. Aggressiveness is a relatively stable personality trait, the subjects readiness for aggressive behavior.

Key words: aggression, aggressiveness, aggressive behavior, personality, society, phenomenon, violence, cruelty, conflict, causing harm.